

CZU: 94:355(478-25)“19”

[https://doi.org/10.59295/sum10\(180\)2023_03](https://doi.org/10.59295/sum10(180)2023_03)

STRUCTURI MILITARE ÎN CHIȘINĂUL INTERBELIC

*Ion Valer XENOFONTOV,**Universitatea de Stat din Moldova*

Pe baza surselor istorice inedite, a presei, a surselor iconografice, a literaturii de specialitate se prezintă o panoramă complexă a situației structurilor militare din capitala Basarabiei, cel de-al doilea oraș al României întregite după numărul populației. În contextul activizării forțelor bolșevice ilegale în regiune, de declanșare a stării de asediu în Basarabia, încartiruirea Armatei Române în Chișinău a fost necesară pentru asigurarea orașului cu măsuri de securitate militară. Între Primăria mun. Chișinău și Ministerul de Război / Apărării Naționale au existat litigii ce țineau de sfera economică, imobiliară. În premieră istoriografică s-a abordat subiectul proprietățile imobile ale Corpului III Armată din Chișinău, cazărmile militare. Alte linii de subiect cercetate vizează: Cercul Militar Chișinău, societățile militare, presa militară, luminarea ostașilor.

Cuvinte-cheie: *Structuri militare, Corpul III Armată, securitate militară, litigii, Primărie mun. Chișinău, Basarabia, interbelic.*

MILITARY STRUCTURES IN INTERWAR CHISINAU

On the basis of unpublished historical sources, press, iconographic sources, specialized literature, a complex panorama of the situation of the military structures in the capital of Bessarabia, the second largest city in Romania by population, is presented. In the context of the activation of the illegal Bolshevik forces in the region, the activation of the state of siege in Bessarabia, the Romanian Army's deployment in Chisinau was necessary to provide the city with military security measures. Between the City Hall of Mun. Chisinau and the Ministry of War/National War there were disputes related to the economic and real estate sphere. For the first time in history, the subject of the real estate of the III Army Corps in Chisinau, the military barracks, was addressed. Other lines of subject researched concern: the Chisinau Military Circle, military societies, military press, enlightenment of soldiers.

Keywords: *Military structures, III Army Corps, military security, litigation, City Hall mun. Chisinau, Bessarabia, interwar.*

Încartiruirea Armatei Române în Chișinău

Mișcarea națională din Basarabia din anii 1917–1918 este nemijlocit legată de activizarea militarilor din ținut [1]. Teritoriul cuprins între Nistru și Prut era amenințat de anarhia și haosul ostașilor ruși bolșevizați, creând astfel o situație nesigură din perspectivă politică și militară. Pe acest fundal, sublocotenentul Gherman Pântea, care preluase de la Teodosie Petru Cojocaru funcția de director general pentru Treburile Militare în Guvernul Republicii Democratice Moldovenești a emis, la 15 decembrie 1917, Ordinul nr. 1 către militarii basarabeni, specificând: „Trebuie să întrebuițăm forțe supraomenești în lupta cu dezastrul și dezordinea ce bântuiesc în Republica Rusească și amenință să ajungă cu valurile în țara noastră Moldova” [2, p. 129]. Ca urmare a solicitărilor din 26 decembrie 1917 ale Consiliului Directorilor Generali ai Basarabiei generate de necesitatea asigurării securității, generalul rus Dmitrii G. Șerbaciov, comandantul armatelor rusești de pe frontul românesc, a făcut apel la ajutorul oferit de Guvernul României. La 1 ianuarie 1918 la Chișinău, forțe turbulente, cunoscute sub genericul de „Front-otdel” (o parte din front), s-au amplasat cu sediul în localul Liceului de Fete „Principesa N. Dadiani”. Această forță armată amenința însăși existența Republicii Democratice Moldovenești [3, p. 185]. Cu acțiuni distructive amenința și forțele militare basarabene. Elena Alistar, membră a primului legislativ din Basarabia, nota: „Soldații moldoveni, pe care îi trimiteam contra devastatorilor, fiind și ei, în mare parte, molipsiți de ideile bolșeviste, deseori treceau de partea acestora” [4, p. 112]. Pe fundalul acestei situații tensionate, având acordul Aliaților, forțele militare române conduse de generalul Ernest Broșteanu, la 9 ianuarie 1918 au intrat în Basarabia [5, p.192; 6, p.156-187; 7, p.117; 8, p.267-280; 9, p. 38-43; 10]. Anterior intrării trupelor române la Chișinău, la 12 ianuarie 1918, Duma orașenească s-a convocat într-o ședință extraordinară și l-a împuternicit pe edilul Alexandr K.

Schmidt să întâmpine trupele române la intrarea în urbă. Armata Română a intrat în capitala Basarabiei din direcția Barierei Sculeni la 13 ianuarie, ora 18:30 [11, p. 79].

Ca urmare a discuției avute cu șeful Diviziei XI a Armatei Române, Al.K. Schmidt a specificat faptul că „ei nu se interesează de treburile locale și chiar fuseseră într-un fel surprinși de sosirea” primarului la intrarea în oraș. Edilul a notat în ședința Consiliului comunal: „Să sperăm că fricțiunile neplăcute dintre Armata Română și orașeni vor fi rapid depășite și să sperăm că în oraș va domni o liniște și ordine generală” [12, p. 24].

Cu ocazia intrării oștirilor românești în Chișinău ziarul *Ardealul (Transilvania)*, a cărui director era dr. Onisifor Ghibu, a titrat pe prima pagină „Bine-ați venit! Oștirile românești au intrat în Chișinău. În ziua de 13 ianuarie 1918 s-a petrecut un fapt mare și drept: oștirile românești au intrat biruitoare în capitala Basarabiei, aducând cu ele rânduială și pace” [13, p. 1]. România a fost apreciată ca „mântuitoare de anarhia bolșevistă”. În același ziar, din 21 ianuarie 1918, se făcea un bilanț săptămânal al prezenței Armatei Române în Basarabia: „A trecut mai bine de o săptămână de când sunteți în această țară, care v-a chemat să o apărați de primejdie și s-o scăpați de la moarte” [14, p. 1].

La 16 ianuarie 1918, generalul Ernest Broșteanu a emis o Proclamație către chișinăuieni mulțumindu-le pentru încrederea acestora manifestată față de armata română și îi sfătuia: „Să ascultați și să urmați cu voie bună măsurile ce Comandamentul meu vă va adresa, căci pornesc din nevoia apărării voastre de anarhie” [15, p. 145-146].

Odată cu venirea Armatei Române în oraș au fost întreprinse o serie de acțiuni. La 21 ianuarie 1918, colonelul N. Opran, comandantul militar al orașului Chișinău, și P. Boerescu, comandantul Pieții, au emis Ordonanța nr. 2 în care se menționa faptul că pentru a menține ordinea în oraș s-au întreprins o serie de măsuri: „1. Oricine se va dovedi că are la sine, acasă ori împărțesește în orice fel strigături păgubitoare pentru rânduiala ostășească, contra armatei, țării și stăpânirii românești, va fi numai decît arestat și judecat de Curtea Marțială a Diviziei XI-a; 2. Cine se va dovedi că a batjocorit ofițerii și soldații români cu vorba sau în scris, s-au au încercat să-i omoare pe ei ca și pe locuitorii pașnici, vor fi numai decît arestați și judecați” [16, p. 2]. În context, menționăm faptul că au fost atestate cazuri de omorâre a militarilor români la Chișinău. Astfel, în vara anului 1926, maiorul Alexandru Gheorghiu, de la Ministerul de Război a fost asasinat pe str. Bertholet cu un foc de revolver de către o doamnă. Cauzele nu au fost elucidate [17, p. 3].

Potrivit Ordonanței nr. 3, începând cu 21 ianuarie, ora 08:00, „numeroase patruli românești vor cutreiera orașul și mahalale sale, cercetând amănunțit fiecare casă, ogradă și șură, din pod până în pivniță, spre a vedea dacă se mai găsește vreo armă ascunsă sau săpată”. Un alt punct viza situația militarilor: „Toți ofițerii și soldații care nu au legături de slujbă cu trupele din oraș și care se vor găsi cu începere din ziua de 20 ianuarie 1918 în cuprinsul acestui oraș fără a putea dovedi cu hârtii scrise în limba română de către Directoratul Războiului (Serviciul de Stat Major) și cu iscălitura Comandamentului militar al Garnizoanei că sunt în Serviciul Țării sau în armata moldovenească, poloneză și cehă, vor fi socotiți ca spioni și ca atare vor fi arestați și alungați peste Nistru” [18, p. 2].

Rolul jucat de Armata Română în Basarabia a fost menționat de Ion Inculeț, președintele legislativului de la Chișinău, care nota: „Pentru noi moldovenii, pentru mișcarea noastră națională, intrarea Armatei Române în Chișinău a fost un eveniment de primă importanță, decisiv” [19, p. 112]. Derularea acțiunilor încununate cu votarea actului din 27 martie 1918 referitor la Unirea Basarabiei cu România a generat protestele vehemente ale Radei Centrale Ucrainene, care a înaintat, totodată, pretenții teritoriale față de acest ținut [20, p. 92-97]. Din această perspectivă, prezența Armatei Române în Basarabia a constituit în pilon solid pentru menținerea securității teritoriale.

În Basarabia au fost introduse Diviziile XI (avea misiunea să ajungă pe teritoriul dintre Ungheni și Leova și să înainteze în direcția Chișinău) și XIII Infanterie (activa la sud, în direcția Cahul–Bolgrad–Cetatea-Albă) și I (activizată în direcția nord, Bălți–Sorooca) și II Cavalerie (trebuia să asigure joncțiunea între diviziile de infanterie), care au format la 25 ianuarie 1918 Corpul VI Armată, înlocuit în a doua jumătate a anului 1918 de Corpul V Armată, format din Diviziile IX și X Infanterie, formând Grupul de Divizii „General Ioan Popovici”. Obiectivul major al celor două structuri militare o reprezenta apărarea hotarului româno-sovietic [21, p. 90].

În Basarabia începe o „profesionalizare” a aparatului administrativ-militar. Funcțiile de bază au fost ocupate de ofițeri de carieră, cu studii în domeniul militar. Are loc schimbarea denumirii Directoratului General

de Război și Marină în Ministerul de Război. În fruntea acestui Minister, începând cu ziua de 19 (31) ianuarie 1918, a fost numit colonelul Constantin Brăescu, participant la războiul ruso-japonez și în Marele Război [22, p. 29-30]. Anterior acestui post Constantin Brăescu a ocupat funcția de comandant al Brigăzii de Cavalerie din Chișinău [23, p. 93].

Din februarie 1918 în armata moldovenească a derulat un amplu proces de studiere a limbii române, acțiune cultural-educatională asigurată grație profesorilor veniți din Vechiul Regat. La plecarea generalului E. Broșteanu din Chișinău s-a prezentat o lecție în prezența acestuia cu grupe de elevi. Petre Haneș, din partea profesorilor, i-a mulțumit generalului Broșteanu pentru susținerea acordată școlii „și i-a prezentat un tablou de elevi cu semnăturile fiecăruia, cu litere latine” [24, p. 2]. Ofițerii activi și de rezervă asimilați sau născuți în Basarabia erau informați că dacă doresc să servească armata română în serviciul activ sau de rezervă, cuprinsul Comandamentului Trupelor Basarabene urmau să facă o cerere (raport) în scris în limba română adresată acestui Comandament la Biroul personalului [25, p. 4].

Octavian Goga, prezent la evenimentele de realipire a Basarabiei cu România, menționa că în ziua de Rusaliu se afla în fața Catedralei cu un grup de nou-veniți și a fost martor la următorul tablou: „Pe bulevard trecea în arșița dogoritoare un escadron de husari moldoveni, echipați cu uniforme rusești din vremea păcii, găsite în te miri ce depou descoperit atunci. Era «armata Basarabiei», pusă sub comanda unui domn marțial, care mi se spunea că e ministru de război al provinciei dezrobite. O enormă muzică militară călare defila în frunte, în același costum decorativ, cântând marseillaisa. Pe urma acestui marș postum al țarismului prăvălit, un regiment de infanterie românească închidea cortegiul cu soldații noștri mărunți și vioi, mi se pare, din Mehedinți” [26, p. 3-4]. Cu alte cuvinte, ni se prezintă un tablou succint al unor transferuri de imagini ale vieții militare, elemente de sorginte țaristă, locală, integrată cu cea națională, românească.

S-au întreprins o serie de acțiuni în scopul asigurării activității logistice a armatei. De exemplu, la 15 martie 1919, ora 10:00, s-a ținut licitația publică în localul Independenței a Garnizoanei Chișinău, din str. Sadovaia (Curtea Diviziei XV) pentru aprovizionarea trupelor Garnizoanei Chișinău cu cantitatea de 16 mil. kg sau 1 mil. puduri lemne de foc pe exercițiul anului 1919–1920 [27, f. 16].

În cadrul Serviciului Informativ al unităților Armatei Române din Basarabia au fost angajați basarabeni ce nutreau sentimente patriotice. De exemplu, Dumitru Ciocan, născut în 1891 și domiciliat în Chișinău, în toamna anului 1919 s-a adresat generalului Ioan Popovici cu rugămintea de a fi angajat ca agent-informator, motivând că: „Trăind sub regimul Rusesc, mi-am dat complect seama cât eram de disprețuiți noi, Românii Basarabeni, și cât erau de profanate datinile noastre strămoșești. A venit timpul fericit ca să ne reunim cu Patria-mamă. Caut prin toate mijloacele de a aduce servicii Patriei mele și având și aptitudinile necesare pentru a fi un destoinic Agent”. În urma examinării cererii și a profilului de personalitate a lui Dumitru Ciocan i s-a propus funcția de agent extern pentru Ucraina, deoarece toate locurile din rețeaua informativă interioară erau deja completate. Propunerea a fost acceptată urmând ca o perioadă „să se prezinte regulat la școala de spionaj”, iar după finalizarea cursului de instruire, să fie trimis în misiune peste Nistru ce prevedea activități de propagandă și spionaj civil și militar [21, p. 92]. Agenții-informatori ai Grupului de Divizii „General Popovici” erau remunerați în bani sau prin diverse favoruri de factură socială. Aceștia erau tratați gratuit de medicul garnizoanei Chișinău și la necesitate erau internați în Spitalul Militar. Cei care activau în exterior aveau statutul de militari [21, p. 96].

La 9 ianuarie 1919 a fost organizat Serviciul de aprovizionare al armatei și populației. Pentru descentralizare, teritoriul țării a fost împărțit în șase regiuni. Regiunea V, cu reședința la Chișinău cuprindea județele din Basarabia. Aceste servicii se conduceau de un Delegat al Direcțiunii Aprovizionării împreună cu șeful Intendenței Garnizoanei ca Delegat al Ministerului de Război, având ca ajutoari funcționarii hotărâți de Direcțiunea Aprovizionării [28, f. 7]. Serviciul Regional avea îndatorirea și răspundea de hrana armatei și a populației din regiune [28, f. 7 v].

În iunie 1919, Comisia pentru delegarea chestiunii militare în Basarabia îl informa pe ministrul Daniel Ciugureanu că foarte mulți ofițeri ruși și basarabeni, foști în armata rusă, ocupau funcții publice la stat, județ și comune în Basarabia, fără a fi stabilită situația lor militară în Comisie. Sub masca ocupării unei funcții, aceștia se sustrăgeau de la obligațiunile ce aveau a satisface legile militare române, creând anomalii de a fi funcționari plătiți de statul român și ofițeri în armata rusă. Pentru ca acest echivoc să dispară se solicita să se dea ordin tuturor autorităților din Basarabia ca să-i oblige pe toți basarabeni, care ocupau funcții publice de stat, județ și

comune și nu erau înscriși în Comisiuni pentru delegarea chestiunilor militare din Basarabia continuând astfel activitatea în armata rusă să-și stabilească situația lor militară [29, f. 43, 52-52 v].

În anul 1920, au avut primele recrutări ale celor 16 000 de basarabeni sub steag românesc. Cu acest prilej, la inițiativa generalului Rășcanu, ministru de Război, și a generalului Scărlătescu, comandantul trupelor teritoriale din Basarabia, s-a dispus ca în ziua încorporării la cercurile de recrutare să fie organizate sărbători cu mult fast, cu muzică. Autoritățile militare românești au pregătit terenul pentru încorporările din armată. În acest sens s-a apelat la preoți, învățători care urmau să convingă tineretul că „în armată nu se bate, nu se schingiuieste”. În presa de epocă atmosfera recrutării era descrisă în felul următor: „Tinerii porniți sub steag, îmbrăcați în haine ostășești nou-nouțe, veneau, cu inima deschisă, și începuse a se împăca cu noua lor stare, văzând dragostea și bucuria cu care sunt primiți de șefii lor mai mari, și că în cei chemați ca să le comande, găesc nu niște călăi, – cum încercaseră să-i înfățișeze propagandiștii străini, și cei interesați ca recruții să refuze a răspunde la chemare – ci niște părinți care să-i îndrumeze cu bine în noua și frumoasa viață care începe pentru ei” [30, p. 78].

Autoritățile identificau și forme de organizare a serviciului de recrutare. Astfel, la 30 martie 1920, Direcția Recrutări a Ministerului de Război a aprobat ca tinerii elevi ai Școlii Naționale de Viticultură, Etnologie și Horticultură din Chișinău să fie prezenți la Consiliul de Recrutare din Chișinău. Aceasta în scopul ca tinerii să nu-și întrerupă studiile prin deplasare la alte cercuri [31, f. 1]. În anul de exercițiu 1935–1936, Primăria Chișinău a alocat Inspectoratului de Pregătire Premilitară o subvenție în sumă de 10 000 lei pentru confecționarea de drapele [32, f. 36].

La 23 august 1920, în Serviciul Cancelariei Ministrului Delegat al Guvernului Basarabiei se aflau cinci ofițeri de rezervă necesari serviciului chiar în timpul unei eventuale mobilizări: Ioan P. Anghelescu, locotenent (r), ofițer din Vechiul Regat; Elefterie Dumitriu, sublocotenent (r), ofițer din Vechiul Regat; Gh. Ioan Cojocaru, căpitan (r), ofițer basarabean; Gheorghe Oțel, șeful Secției de automobile, maior (r); Iacov Ioniță, sublocotenent [31, f. 56].

Din 20 octombrie 1920, comandamentul Corpului II Armată din Chișinău (amplasat în frumoasa curte a boierului Vartolomeu) a fost transferat la București. Toate trupele și serviciile din Basarabia, care aparțineau Corpului II Armată au fost trecute sub ordinele Corpului III Armată, condus de generalul de divizie Nicolae Rujinski și al cărui reședință era la Galați, dar cu postul de comandă la Chișinău. Astfel, teritoriile jud. Chișinău, Tighina, Cahul, Cetatea-Albă și Ismail au trecut în subordinea Corpului III Armată din punct de vedere al disciplinei și al justiției militare, rămânând din punct de vedere teritorial militar, sub ordinele Comandamentului Teritorial al Basarabiei [21, p. 97]. Comandamentul Corpului III Armată din Chișinău deținea starea de asediu din oraș, de aceea era înzestrat atât cu împuterniciri militare, cât și cu cele civile. După trecerea definitivă a Armatei la starea de pace, la 20 septembrie 1921, a fost instituit Comandamentul Militar al Basarabiei, fiind condus de generalul de divizie Ioan Popovici.

În raportul referitor la inspecția efectuată în Basarabia între 12 și 25 septembrie 1921 întocmit de generalul Ioan Rășcanu și înaintat președintelui Consiliului de Miniștri, generalul Alexandru Averescu, se făcea referință și la Chișinău. Aici Ioan Rășcanu a fost vizitat de generalul rus Maksim Leontiev, fost atașat militar rus în România și comandant al unui corp de cavalerie în Dobrogea. Ultimul locuia în Basarabia și a prezentat un plan de organizare militară a cadrelor câtorva divizii ruse, în Basarabia (cu știrea și ajutorul autorităților române), cu care urma să treacă Nistrul pentru a înainta în Rusia de Sud, unde, informa generalul rus, avea la dispoziție 40 000–50 000 de oameni devotați cu care își va putea completa efectivul diviziilor de cadre organizate în Basarabia. Pentru realizarea acestui plan se solicita ajutorul autorităților militare române. Acest plan a fost prezentat și Corpului III Armată, unde era cunoscut de „mulți ofițeri, și desigur că trebuie să-l cunoască și bolșevicii, care se tem și sunt încredințați că în adevăr noi vrem să-i atacăm” [33, p. 81]. În raport se vorbește de un pretins general ucrainean și comandant al armatei de sud ucrainene [Fiodor] Guleai-Guleanko, care având acces la Marele Stat-Major și Corpul III Armată în Chișinău a răspândit zvonuri de organizare a ucrainenilor din România cu scopul de a ataca trupele sovietice dislocate pe malul stâng al Nistrului. „Am dat ordine severe Marelui Stat-Major și comandamentelor din Basarabia să întrerupă orice relații cu acest personaj, despre care subsemnatul nu știam nimic, și în general, cu orice agent ucrainean. Datorită acestor fapte, guvernul sovietic, întemeindu-se pe cele răspândite de rușii țariști și de ucrainenii petliuriști, și temându-se că

ei vor fi atacați de noi, a concentrat în lunile iulie și august anul curent forțe mai mari de cavalerie, în special în Podolia și spre Kamenet-Podolski, astfel ca să facă față unor eventuale evenimente ce s-ar fi executat de diferite formațiuni în Polonia de sud (unde sunt internați 20 000 de petliuriști) și în Basarabia. Ca o confirmare a celor arătate mai înainte, anexez aici un exemplar din ziarul rus sovietic *Rul'*, în care se publică un recent discurs al lui [Lev] Troțki pe care îl dau și în traducerea română. Cercurile conducătoare bolșevice au căpătat convingerea că noi îi vom ataca profitând de starea precară prin care trece țara lor în aceste vremuri” [33, p. 81]. Generalul Ioan Rășcanu propunea menținerea stării de asediu parțială în Basarabia, fiind necesară să se extindă „și în orașul Bălți, unde, ca și la Chișinău, sunt semnalate organizații comuniste. Nu cred că este oportun să se extindă starea de asediu asupra întregii Basarabii, căci ar face o impresie rea și în Basarabia, și în țara întreagă, și în străinătate” [33, p. 84-85].

Cu ocazia serbării încoronării de la Alba-Iulia și București din 15 octombrie 1922, Comandamentul Militar al Basarabiei a fost informat de autoritățile militare superioare despre ordinea de mișcare a diviziilor ce urmau a ieși la acest eveniment regal [34, p. 76-78]. Pentru organizarea defilării, s-a dispus transportarea din Basarabia în dimineața zilei de 25 septembrie 1922 a 100 de cai și tot atâția călăreți [34, doc. 76, p. 67].

Din anul 1922, Comandamentul Corpului III Armată din Chișinău a fost condus de generalul Vasile Rudeanu, „unul dintre cei mai superiori și destoinici ofițeri generali ai armatei”, diplomat, cunoscător de tehnică, filosofie și literatură [35, p. 41].

În toamna anului 1923, Ministerul de Război a decis transferarea Comandamentului Corpului III Armată de la Galați la Chișinău, fiind responsabil de partea sudică și centrală a Basarabiei, în timp ce Corpul IV Armată era responsabil de partea de nord [36, p. 286-287].

La 23 iunie 1924 a fost aprobată Legea cu privire la organizarea armatei, care a stat la baza sistemului militar românesc în perioada interbelică.

În a doua jumătate a anilor 1920, Basarabia era administrată de comandamentul de Chișinău și cel de la Iași. La 31 ianuarie 1927, generalul Rășcanu, comisar superior al Guvernului pentru Basarabia și Bucovina, împreună cu generalul Scărișoreanu, comandantul Corpului III Armată au plecat la Iași la o consfătuire cu generalul Zadig [37, p. 3].

Corpul III Armată aplica Legea stării de asediu în Basarabia pentru jud. Lăpușna, Orhei, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, iar pentru celelalte din Nord de către Corpul IV de Armată.

Planuri de contraatac

Pentru a înlătura adversarul, numit „statul roșu” [38, f. 3] erau elaborate diferite planuri de contraatac. Potrivit ordinului de operație întocmit la 28 martie 1935 de Regimentul III Infanterie, batalionul II, „un atac inamic nu ar fi posibil înainte de 5 aprilie 1935” [38]. Ideea de manevră ce ar fi vizat Chișinăul era estimată din direcția Orhei–Chișinău; Orhei–Chișinău–Hâncești [38, f. 3-8].

În 1935, serviciile speciale românești au desființat rezidența Secției de spionaj extern a direcției GPU a regiunii Odesa din teritoriul României, fapt ce a perturbat activitatea spionajului sovietic din Basarabia. Printre cei arestați erau agenți extrem de importanți: „Tamarin”, infiltrat în Marele Stat Major al Armatei Române și de unde timp îndelungat a furnizat informații importante; „Turistul”, șef al Secției de informații din Comandamentul Corpului III Armată ș.a. Autoritățile centrale de la Moscova erau extrem de alarmate și au declanșat o anchetă pentru identificarea trădătorilor. Ca urmare a acestei operațiuni „s-a aflat că toate legăturile informative ale Centrelor „A” (de la Cernăuți – *n.n.*), „B” (de la Chișinău – *n.n.*) și Serviciului Secret, erau în mâna GPU” [21, p. 102-103].

Litigiul dintre Primăria Municipiului Chișinău și Ministerul de Război / Apărării Naționale

Între Primăria Chișinău și Ministerul de Război a existat un litigiu de imobile (edificii și terenuri). Neînțelegerea a început în timpul intrării Armatei române în Chișinău, atunci când unitățile militare au fost încartiruite chiar în localurile fostelor garnizoane militare ale Imperiului Rus. Anterior, toate aceste imobile se aflau în proprietatea comunei. În același timp, Ministerul de Război fie că avea propriile localuri, fie că le arenda. Din anul 1918, toate imobilele au fost rechiziționate și ocupate de armată pe un preț derizoriu, stabilit fără nicio înțelegere cu Primăria, „ci numai din simple aprecieri ale diferiților

comandanți de unități” [39, f. 2]. Primăria a avut importante pierderi materiale. Între 1918 și 1924 pentru 11 imobile ocupate de Armată, Ministerul de Război a achitat o chirie anuală de 209 981 lei [39, f. 2-3].

În septembrie 1923, inspectorul Petrescu atenționa Primăria Chișinău că trebuia să urmeze încasările pentru cazărmi „și în acest scop trebuia să facă intervenții către autoritățile militare” [40, f. 104]. O altă problemă o constituia neachitarea de către militari a cheltuielilor pentru apa consumată. Astfel, la art. 38 al bugetului Primăriei Chișinău pentru anul 1923, venituri de la Apeductul Comunal era prevăzută suma de peste 4 mil. lei. Până la 23 septembrie 1923 erau încasate doar 1,73 mil. lei. Secția Apeductului explica că autoritatea militară datoră mari sume pentru apă și de aceea încasările erau mici [40, f. 137].

În virtutea aplicării art. 18 din Legea chiriilor pentru anul 1924, Primăria Chișinău cerea de la Ministerul de Război suma de 806 265 lei, în anul 1925 – 1 612 530 lei, iar în 1926 – 3 225 076 lei [41, f. 5 v]. La 16 aprilie 1926, Corpul III Armată informa Primăria Chișinău că a plătit și plătește chiria pentru toate clădirile din cazarma „Depozitelor Comunale” situate pe Piața Furstadt, ocupate în parte de Depozitul de fermentare și Regia Monopolul Statului și Detașamentul de Pioneri. Pentru anii 1918–1925 s-au achitat în total 100 538 lei. În anul 1925, Ministerul de Război a alocat suma de 87 861 lei pentru reparația acestui local [41, f. 6].

Înainte de expropriere, în anul 1920, Corpul III de Armată a obținut cota de 200 ha de la Directoratul Agricol, pentru cerințele câmpului de tragere. Din anul 1921, Armata deținea din cota Primăriei Chișinău un lot de 61 ha pentru aeroport. Terenul făcea parte din moșia Râșcanovca, proprietatea orașului. La 26 octombrie 1922, Comisia Centrală de sub egida „Casei Noastre” a decis că terenul respectiv este definitiv scutit de expropriere. Corpul III Armată însă a refuzat să restituie terenul Primăriei scutit de expropriere „și continua a se folosi în mod ilegal” [42, f. 209]. Acest fapt a fost considerat de Primăria Chișinău drept o încălcare a „drepturilor și intereselor Comunei, din care și Corpul de Armată face parte” [42, f. 228].

La 30 noiembrie 1923, Comandamentul Militar a cedat Primăriei din câmpul de instrucțiune întinderea de 142 ha în următoarele coordonate: la vest terenul rezervat de Primărie pentru locuri de casă, iar spre est o linie dreaptă pornind de la colțul de nord-est al Aeroportului, cu direcția nord-est. Primăria Chișinău a oferit în schimb Comandamentului Militar aceeași întindere de 142 ha la est de locurile de casă și anume din poligonul I, alăturat de câmpul de instrucție al armatei [42, f. 64].

Comisia interimară a Chișinăului în ședința din 25 decembrie 1923 a stabilit că pentru anii 1923–1925 să achite pentru 202 ha de teren câte 100 lei arenda de ha, iar pentru anul 1926 – 500 lei de ha. Pentru anii 1923–1932 s-a solicitat de la armată suma de 10 206 329 lei pentru arenda și chiria terenurilor arabile și grădinei de zarzavat. Multiplele intervenții făcute de Primărie către Ministerul de Război și Corpul III Armată pentru a fi plătită arenda nu au dat niciun rezultat, motivându-se faptul că Armata ar fi primit aceste terenuri în mod definitiv de la „Casa Noastră” [42, f. 228 v-229, 348-349, 446; 43, f. 20, 55]. Conflictul dintre aceste două autorități s-a aflat în curs de judecată la Curtea de Apel Chișinău. Procesele în primă instanță au fost câștigate de Primăria Chișinău.

Autoritățile superioare militare împreună cu Ministerul Agriculturii au decis ca pentru instrucția trupelor și tragerii trupelor în Chișinău urma să se pună la dispoziție 690 ha, iar pentru gospodărie și cultivarea zarzavatului se ofereau 48 ha, ceea ce în total însuma 738 ha. În vederea executării acestei hotărâri, armata a obținut de la organele agricole 490 ha, iar Primăria i-a lăsat la dispoziție la început 175 (4898 m²) ha și 24 ha (5107 m²) pentru grădini de zarzavat.

Între 1925 și 1927, armata a arendat locuitorilor din Vesterniceni 100 ha de teren. La fel, și terenul destinat Aeroportului a fost dat în anul 1926 în arendă țăranilor [44, f. 282 v].

De altfel, structura militară nu ducea lipsă de „afaceri comerciale”. Astfel, în ziarul *România Nouă* din 2 februarie 1927 Serviciul Intendenței al Corpului III Armată aducea la cunoștință publică că avea de vânzare o cantitate de 193 000 kg de țărâță [45, p. 3-4].

La începutul anilor 1930, din terenurile armatei au fost luate 61 ha (suprafața Aeroportului), care a trecut la Ministerul Industriei. Pe o suprafață de 40 ha Primăria a făcut plantații noi. Din cauza acestor lipsuri, trupele armate afirmă că nu puteau executa în condiții normale instrucțiunea militară și tragerile în țintă. Instrucțiunile pe stradă și pe lângă cazărmi tulbura liniștea cetățenilor. Astfel Primăriei Chișinău i se solicita ca să pună la dispoziția armatei o suprafață integrală de 200 ha pentru instrucție și 48 ha pentru grădini de zarzavat [46, f. 2, 24].

La 30 mai 1933, Consiliul Comunal Chișinău a decis aprobarea schimbului de terenuri de la Ministerul Armatei cu condiția ca armata să schimbe 86 ha de teren ocupat de locuitorii Vesterniceni cu alte 91 ha din cota armatei [46, f. 1, 41]. Primăria a propus înglobarea în cele 200 ha și grădina de zarzavat de pe valea Bâcului, vizavi de sat. Reprezentanții Corpului III Armată nu au acceptat această propunere, deoarece acest teren era primit de armată de la Consiliul Agricol pe baza Legii de reformă agrară pentru Basarabia. De la Primărie se solicita „ca pe lângă cele 88 ha (5072 m²) ce se folosesc în prezent, să ni se mai pună la dispoziție suprafața de III ha (4928 m²) și anume: 91 ha situate de asupra câmpului de tragere hotărâte de DVS (Primărie – *n.n.*), prin jurnalul solicitat și 20 ha (4928 m²) din imașul Comunei ce leagă Șoseaua Orhei cu terenul armatei, precum a se lăsa un drum liber de trecere trupelor, pe terenul armatei” [46, f. 3, 485].

Trupele din garnizoana Chișinău urmau să se ducă la terenul armatei pe moșia Râșcanovca doar prin bariera de lângă Dobromirov și nu pe la bariera Orhei, deoarece trecând prin această din urmă barieră, trupele încălcau imașul comunal, de aceea Primăria avea în fiecare an dificultăți cu arendașii. În vederea realizării acestui schimb de granițe a cotei Primăriei urma să fie solicitată aprobarea Ministerului Agriculturii, atât de către Primărie, cât și de către Corpul III Armată [46, f. 3, 510].

La 5 mai 1936, Primăria Chișinău s-a adresat Serviciului Domeniilor Militare ca să desemneze un delegat pentru a i se pune la dispoziție planurile cu cota Primăriei de pe moșia Râșcanovca „și poate imediat a marca precis terenurile de tragere în instrucție a garnizoanei” [46, f. 527].

În noiembrie 1939, inginerul agronom Bivol îi scria primarului Chișinău că pretențiile Serviciului domeniilor militare al Corpului III Armată referitor la suprafața ocupată drept câmp de instrucție de Garnizoană din Chișinău nu se justifică. Astfel, Haralampie Suruceanu, arendașul câmpului de instrucție al Garnizoanei Chișinău, a păscut vitele pe terenul destinat domeniilor militare drept câmp de instrucție. Mai mult ca atât, acesta a cosit și fânul, depozitat pe lângă stâna acestuia, aflată pe același câmp. Drept urmare se concluziona: „În caz dacă suprafața câmpului de instrucție ar fi fost insuficientă, arendașul de mai sus, n-ar putea să ducă fâneața pe acest câmp, întrucât tot terenul ar fi fost bătătorit de trupele permise pentru instrucție pe acest teren” [47, f. 245].

Sustrageri de curent electric

În 1932, Eliftirie Sinicliu, fost membru al Sfatului Țării, membru în Comisia Interimară a Primăriei Chișinău, a stabilit cazuri de sustragere a curentului electric prin ocolirea contorului nu doar în cazul abonaților particulari, ci și școli, instituții etc. Aceste prejudicii financiare aduse Primăriei Chișinău se constata, în mod special, în cazul unităților militare și în locuințele particulare ale ofițerilor. Militarii deranjau contorul de electricitate „cu fire de la acesta până la izolatorii”, aflate atât în cazarme, cât și în locuințele particulare ale ofițerilor. Drept urmare, Comisia Interimară a Municipiului, întrunită în ședința din 31 mai 1932, în unanimitate de voturi, a decis: „1) Se vor lua măsurile legale contra celor ce sustrag de la înregistrarea curentului electric; 2) Se va comunica D-lui Comandant al Corpului III Armată, ca să atragă atenția unităților militare a regimentelor de a nu se folosi de acest mod” [48, f. 776 v].

Această acțiune a lui Eliftirie Sinicliu poate fi pusă și pe supărarea acestuia că militari i-au incendiat satul de baștină, comuna Echimăuți, jud. Orhei. În anul 1922, 47 de case (1/5 din numărul total de case din localitate) au fost arse din cauza focului care a izbucnit de la bucătăria Bateriei V din Regimentul II Artilerie [49, f. 67; 50, p. 98].

Imobilele Corpului III Armată

În anii 1920, Armata Română se afla în următoarele clădiri comunale: Cazarma „General Poetaș Stan”, str. Ștefan cel Mare, ocupată de Regimentul VII Vânători;

- 1) Cazarma „Depozitele Comunale” din Piața Furștadt;
- 2) Paraclisul Militar din Piața de fân;
- 3) Infirmeria de Ochi de pe str. Principele Carol;
- 4) Cazarma „Principele Nicolae” de pe str. I. Brătianu, ocupată de Regimentul VII Vânători;
- 5) Cazarma Comunală din str. Cuza, între str. I. Brătianu și str. General Berthelot;
- 6) Grajdurile din dealul Inzov (distrușe în anul 1923);

- 7) Cazarma de Artilerie „Ștefan cel Mare” din Buicani, ocupată de Regimentul XXV Artilerie;
- 8) Grajdurile și depozitele din Buicani, ocupate de Regimentul XXV Artilerie;
- 9) Spitalul Militar;
- 10) Cazarma „Principele Nicolae” și grajdurile de pe str. Alexandru Cotruța;
- 11) Cazarma „Moara Roșie” ocupată de dormitorul Liceului Militar „Ferdinand I”;
- 12) Depozitul de muniții și explozive [51, f. 11-12].

Pentru aceste imobile, în anul 1926, Ministerul de Război a achitat Primăriei Chișinău o chirie în sumă de 687 900 lei. O sumă identică a fost repartizată pentru lucrările de reparații a cazarmilor municipiului. Corpul III Armată solicita Primăriei să comunice dacă se obliga să execute aceste lucrări în regim de urgență. Deoarece Serviciul tehnic al comunei era implicat în executarea altor lucrări urgente s-a propus ca lucrările de reparație să fie executate de către Serviciul construcțiilor și domeniilor militare ale Corpului III Armată sub supravegherea personalului tehnic desemnat de Primărie [51, f. 22-22 v].

La 31 martie 1936, situația imobilelor Corpului III Armată era următoarea:

- 1) Paraclisul Militar din Buicani;
- 2) Via MAN;
- 3) Clădirea MAN din Buicani, str. 15, nr. 1;
- 4) Cazarma „Mareșal Averescu” de la Bariera Sculeni;
- 5) Paraclisul Militar de pe str. Tighina. Era considerată proprietatea Primăriei;
- 6) Cimitirul Eroilor;
- 7) Cimitirul Militarilor a fost dat în folosința militarilor;
- 8) Poligonul de tragere din Râșcanovca cu o suprafață de 490 ha era considerat proprietatea Armatei, iar partea lui cu suprafața de 88 ha era proprietatea Primăriei;
- 9) Terenul de cultura zarzavaturilor din Valea Bâcului era din cota Primăriei;
- 10) Localul „Mărășești”, depozitul de Muniții;
- 11) Terenul pentru Cercul Militar Chișinău (din Piața Polițienească);
- 12) Terenul pentru cultivare cu o suprafață de 12 ha din Călărași, jud. Lăpușna era proprietatea MAN. Nu avea nimic comun cu Primăria [52, f. 542-542 v].

În anul 1930 au fost alocate 40 000 lei pentru reparația localului proprietății jud. Lăpușna din Chișinău, amplasat pe str. Mitropolit Gurie, nr. 13, ocupat de Închisoarea Militară a Corpului III Armată [53, p. 5].

Potrivit Decretului Regal nr. 87 din 1938, Primăria Chișinău era obligată să lase în proprietatea și posesiunea MAN locurile cu clădiri și terenuri ce se utilizau în fapt de către armată la data de 25 ianuarie 1938. Drept urmare, Primăria a refuzat să cedeze parte din cazarma din str. Cuza Vodă, între str. General Berhelot și I. Brătianu, ocupată de municipalitate pentru Dispensar, Compania Gardienilor și care n-a fost niciodată în folosința Armatei [54, f. 246, 250]. Imobilul era vizat pentru aplicarea acestuia în auto-coloană și Serviciul de Salubritate al Municipiului.

În 1940, la Chișinău, se aflau următoare structuri ale MAN: Corpul III Armată (str. Alexandru cel Bun), comandant: general de divizie Gr. Cornicioiu; Comenduirea Pieței (str. Ștefan cel Mare, nr. 124), Parchetul Militar (str. Regele Ferdinand, colț Cuza-Vodă), Cercul de Recrutare (str. Regele Ferdinand, nr. 9) [55, p. 7].

Cercul Militar Chișinău

Cercul Militar a fost edificat la începutul sec. al XX-lea într-o casă particulară, ulterior demolată și înlocuită cu o altă clădire. În anii 1930, practic în același spațiu, a fost inițiată construcția unei noi clădiri a Cercului Militar Chișinău. S-a utilizat proiectul elaborat de arhitectul Emil Guneș [56]. Clădirea era în stil modern, forma Art Deco a clădirii imită o navă maritimă [57, p. 142]. În anul 1918, datorită generalului Scărlătescu la Cercul Militar se ofereau de două ori pe lună acțiuni culturale ce includeau muzică, literatură, dansuri cu un program românesc. Aici lua parte un public select din societatea basarabeană [58, p. 44]. Cercul Militar a fost vizitat de Alexandru Marghiloman, primul-ministru al României, Regele Ferdinand I, Regina Maria, Carol al II-lea.

Societăți militare

La 28 august 1923 în capitala României întregite s-a constituit Uniunea Ofițerilor de Rezervă a Armatei

Române. În calitate de membri de onoare ai Uniunii au fost desemnați mareșalii Alexandru Averescu și Constantin Prezan, sporind, astfel, autoritatea și prestigiul Uniunii. Reprezentantul Basarabiei era generalul (r) Vladimir Mihail Sârbu. În noiembrie 1923, la Chișinău a fost constituită Secția basarabeană a acestei organizații condusă de Vl. M. Sârbu. Organizarea ședințelor în limba rusă a suscitât nemulțumirea reprezentanților Vechiului Regat, aceștia propunând ca în Comitetul de Administrație să fie incluși în majoritate români din Vechiul Regat și o parte din basarabeni. Drept urmare, s-a decis ca din cei 20 de membri ai Comitetului jumătate să reprezinte Vechiul Regat și o altă jumătate – Basarabia. În epocă se punea accentul atât pe dimensiunea pregătirii profesionale, cât și pe cea patriotică a militarilor. Astfel, dr. S. Stelian, președintele Uniunii Ofițerilor de Rezervă din Basarabia, a fost considerat unul din luptătorii românismului [59, p. 51]. În 1934 în calitate de președinte al Secției basarabene a Uniunii Ofițerilor de Rezervă a fost ales maiorul (r) Gherman Pântea. Deși organizația avea filiale în toate județele din Basarabia, mulți militari ai fostei armate ruse și ai Republicii Democratice Moldovenești au rămas în afara ei, de aceea începând cu anul 1924, au decis să creeze o societate independentă. La adunarea generală a foștilor ofițeri din armata basarabeană din 17 aprilie 1928 s-a hotărât crearea Societății Ofițerilor din fosta armată a Republicii Democratice Moldovenești. Din componența ambelor organizații un rol important l-a avut colonelul Mihail Popa. Potrivit cercetătorului Anatol Leșcu, ambele societăți aveau drept obiectiv acordarea asistenței economice reciproce membrilor săi și nu aveau un caracter antisovietic [22, p. 178-179].

Presa militară

La 26 martie 1918, Ministerul de Război al Republicii Democratice Moldovenești a editat ziarul *Moldova Militară*. Directorul organului oficial era șeful de Stat-major colonelul Cojocaru, iar redactor – colonelul Sireaev. În ziar a fost publicat Ordinul generalului-maior Constantin Brăescu, ministru de Război, către Armata Republicii Moldovenești. Potrivit documentului, Comandamentul Corpului VI al Armatei Române a comunicat la 18 martie 1918 că s-a dat ordin ofițerilor trupei de a saluta ofițerii moldoveni. „Noi, moldovenii primim actul acesta, cu mare plăcere și mulțumim fraților noștri români. Ordonăm, că toți ofițerii și trupa ce compune armata moldovenească, să salute la întâlnire și pe cale ierarhică pe ofițerii și gradele inferioare ce compun armata română. Aducându-vă aminte, că acest semn de dragoste din partea noastră, întărește frăția și solidaritatea cu frații noștri de peste Prut. Se vor saluta numai acei ofițeri moldoveni, care vor purta tricolor român, sau uniforma arătată prin ordinul acestui Minister nr. 74 din 15 martie” [60, p. 1].

A fost editat doar un număr al *Moldovei Militare*, locul acesteia fiind luat de ziarul *Basarabia Militară* apărut duminică, 8 aprilie 1918, sub egida Comandamentului trupelor teritoriale basarabene”. Redacția și administrația se afla în cadrul Serviciului de Stat Major (Biroul instrucțiunii). În primul număr, pe prima pagină a fost publicată Declarația Sfatului Țării a Republicii Democratice Moldovenești de Unire a Basarabiei cu România

Luminarea ostașilor

Armata a fost implicată și în proiecte de întreținere a instituțiilor culturale. Pe dimensiune culturală, Căminul „Astra Chișinău” coopera cu toate unitățile militare din Chișinău, cu generalul comandant al Corpului III Armată, cu premilitarii din jud. Lăpușna și din Chișinău [61, f. 36]. Pe parcursul anului 1935 la Chișinău s-au înființat șase case de cetire militare (ostașești) la: Regimentul VII Vânători, Batalionul I al Regimentului, al Regimentului X Vânători, Inspectoratul de Jandarmi, Închisoarea Militară, Spitalul Militar de Ochi al Corpului III Armată și Centrul de Instrucție al Regimentului III Jandarmi [61, f. 31]. Se miza pe luminarea ostașilor, în cea mai mare parte fii de țărani. Din această perspectivă fiecare casă de cetire era înzestrată cu cărți agricole, religioase, istorice și literare. Se alegea câte un Comitet format din doi ofițeri, ca președinte și vicepreședinte și doi gradați ca secretar și bibliotecar. Comitetul conducea casa de cetire, considerată o școală țărănească superioară. Comitetul îngrijea ca toți ostașii să meargă duminică și în zilele de sărbătoare la biserică. La fel, ostașii urmau să viziteze de câteva ori pe an un muzeu local, să viziteze fermele și fabricile mai însemnate. Casa de cetire funcționa o dată sau de două ori pe săptămână cu numirea de „șezătoare culturală”. Șezătoarea se începea întotdeauna cu Imnul Regal, cântat în cor de toți cei prezenți, după care urma o scurtă cuvântare despre un subiect ce interesa gospodăria sătească. Militarilor li se citea din cărți, ziare și reviste, cu discuții obligatorii asupra celor citite. Șezătoarea se finaliza cu marșul „Pe al nostru steag e scris Unire” cântat în cor

de toți cei prezenți. Conducerea militară trebuia să demonstreze faptul că mizeria sătenilor provine din faptul că se muncește prea puțin și se serbează prea multe zile. Cu atât mai mult, acea puțină muncă nu se făcea după carte și, prin urmare, învățătura trebuia sporită. Totodată, se atenționa asupra faptului „că deoarece săteanul nu mânca mai nimic și ținea flămânzi copiii, vitele și păsările pe lângă casa lor, boalele și moartea îi seceră, iar produsele agricole rămân neconsumate și deci necerute și fără preț. Ca urmare trebuia hrană îndestulătoare” [61, f. 37].

La 23 martie 1936, prof. univ. Dm. Gusti, președintele Institutului Social Român din București și director general al Fundației Culturale Regale „Principele Carol” l-a vizitat pe generalul P. Cănciulescu, comandantul Corpului III Armată pentru a-i mulțumi de eforturile de îngrijire și reparație a Palatului Regal realizate cu concursul armatei [62, p. 24-25]. În 1938, generalul N. Ciuperca, comandantului Corpului III Armată, membru în comitele de edificare a monumentelor Unirii și a lui Ferdinand întregitorul a încercat să fuzioneze aceste comitete [63, p. 70]. De menționat faptul că tot în acel an, generalul N. Ciuperca a fost numit în calitate de ministru al Apărării Naționale, prilej cu care arhiepiscopul Efreim i-a transmis o telegramă de felicitare [64, p. 630].

Căminele culturale din județul Lăpușna au fost implicate în ajutorarea concentrațiilor și înzestrării armate. Astfel, Căminul Cultural „Codru” din com. Pânășești a subscris pentru înzestrarea armatei cu 28 000 lei și a vărsat suma de 15 000 lei. Căminul Cultural „Codru” din com. Căpriană a adunat 22 de cămăși de pânză, 13 perechi de izmene. Căminul Cultural „Regina Maria” din com. Caracui a strâns pentru armată 11 perechi de mănuși, patru perechi de ciorapi și patru șervete [65, p. 64].

Considerații finale

Intrarea Armatei Române în Chișinău în ianuarie 1918, solicitată de către membrii legislativului și executivului basarabean, a fost o prezență necesară restabilirii ordinii publice. Cantonarea militarilor români în urbe a fost generată de necesitățile de menținere a sistemului de securitate militară într-un spațiu contestat de către Uniunea Sovietică și aflat sub stare de asediu. În Chișinău, pe parcursul perioadei interbelice, unitățile militare s-au aflat într-un litigiu de imobile cu Primăria Chișinău.

Referințe:

1. CIOBANU Vitalie N., *Militarii basarabeni: 1917–1918. Studiu și documente*. Chișinău: S.n., 2010, 240 p.
2. CALAFETEANU Ion, MOISUC Viorica-Pompila (alcăt.). *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România 1917–1918. Documente*. Chișinău: Hyperion, 1995, p. 129.
3. CONSTANTIN Ion. *Rolul lui Gherman Pântea în Unirea Basarabiei cu România*. În: *Limba română*. Revistă de știință și cultură (Chișinău), nr. 2(252), 2019, p. 185.
4. ALISTAR Elena. *Amintiri din 1917–1918*. În: *Patrimoniul*, nr. 3-4, 1991, p. 112.
5. ANDRONACHI Gh.V. *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău: Imprimeria Chișinău, 1933, p. 192.
6. OTU Petre, GIURCĂ Ion. *Acțiunile armatei române în Basarabia și Bucovina în sprijinul Marii Uniri. În: Armata română și Marea Unire: contribuții la realizarea Unirii și la consolidarea statului național*, Cluj-Napoca: Daco-Press, 1993, p. 156-187.
7. COJOCARU Gh. *Itinerarul Basarabiei spre realizarea unității românești (1917–1918)*. În: *Marea Unire din 1918 în context European*, București: Editura Enciclopedică; Editura Academiei Române, 2003, p. 117.
8. GIURCA Ion. *Prezența armatei române în Basarabia la începutul anului 1918*. În: *Centenar Sfatul Țării. Conferința „Centenar Sfatul Țării: 1917–2017”. Materialele conferinței științifice internaționale, Chișinău. Moldova, 21 noiembrie 2017*, Chișinău: Editura Lexon-Prim, 2017, p. 267-280.
9. STĂNESCU Manuel. *Armata Română și Unirea Basarabiei*. În: *Historia specială*, nr. 22, martie 2018, p. 38-43.
10. GIURCĂ Ion. *Ernest Broșteanu, eliberator al Basarabiei*. București: Editura Militară, 2020, 412 p.
11. PÂNTEA Gherman. *Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul unirii*. Chișinău: Tipografia „Dreptatea” (Pasaj), 1931, p. 79.
12. SUVEICĂ Svetlana, PÂSLARIUC Virgil. *Chișinăul în anii Primului Război Mondial: de la hotarul de vest al Imperiului Rus la hotarul de est al României Mari*. În: *Plural*, vol. 6, nr. 1, 2018, p. 24.
13. *Bine-ați venit!* În: *Ardealul* (Transilvania). Ediție specială, an. II, nr. 4, 13 ianuarie 1918, p. 1.
14. *Către oastea României din Basarabia*. În: *Ardealul* (Transilvania), an II, nr. 7, 21 ianuarie 1918, p. 1.

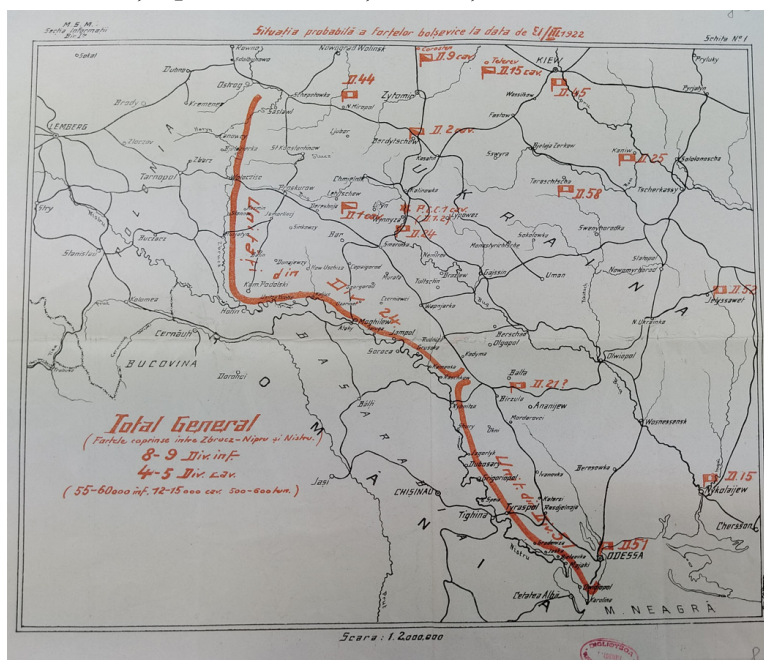
15. CAZACU Petre V. *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812–1918*. Iași, 1924, p. 145-146.
16. *Ordonanța nr. 2*. În: *Ardealul* (Transilvania), an. 2, nr. 1, 2 februarie 1918, p. 2.
17. *Militare*. În: *România Nouă* (Chișinău), an. III, nr. 29 (252), 5 iulie 1926, p. 3.
18. *Ordonanța nr. 3*. În: *Ardealul* (Transilvania), an. II, nr. 1, 2 februarie 1918, p. 2.
19. GIURCĂ Ion. *Prezența armatei române în Basarabia la începutul anului 1918*. În: *Akados*. Revistă de știință, inovare, cultură și artă (Chișinău), nr. 4, 2017, p.122.
20. BURLACU Valentin. *Legalitatea Unirii Basarabiei cu România, contestată de către Rada Centrală Ucraineana (martie–iulie 1918)*. În: *Akados*. Revistă de știință, inovare, cultură și artă (Chișinău), nr. 1, 2019, p. 92-97.
21. MORAU Pavel. *Organizarea și activitatea serviciilor de informații și siguranță românești din Basarabia în perioada anilor 1918–1944*. Specialitatea: 611.02 – Istoria românilor (pe perioade). *Teză de doctor habilitat în istorie*. Academia de Științe a Moldovei. Institutul de Istorie. Consultanți științifici: Valeriu Pasat, Nicolae Enciu, Chișinău, 2016, p. 90.
22. LEȘCU Anatol. *Armata regulată a Republicii Democratice Moldovenești (iulie 1917 – iulie 1918): structura, componența, personalitățile*, București: Editura Militară, 2022, p. 29-30.
23. POȘTARENCO Dinu. *Constantin Brăescu (21.I.1873–15.III.1928), ministru de război și marină al Republicii Democratice Moldovenești*. În: *Revista Militară*, Studii de securitate și apărare, nr. 1(13), 2015, p. 93.
24. *Naționalizarea Basarabiei*. În: *Timpul*, an. I, nr. 61, 6 aprilie 1918, p. 2.
25. *Informații*. În: *Basarabia militară*, 8 aprilie 1918, p. 4.
26. GOGA Octavian. *Mustul care fierbe*. În: *Cugetul*, nr. 4, 1999, p. 3-4.
27. *Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Arhivelor Naționale* (infra: ANA, DGAN), F. 723, inv. 1, d. 22, f. 16.
28. *Ibidem*, d. 8, f. 7.
29. *Ibidem*, d. 24 (I), ff. 43, 52-52 v.
30. DUNĂREANU N., *Recruții basarabeni*. În: *Renașterea Moldovei*, an. 1, nr. 2, 1 mai 1920, p. 78.
31. ANA, DGAN, F. 723, inv. 1, d. 36, f. 1.
32. *Arhivele Naționale ale României* (infra: ANR), F. *Direcția Administrațiilor și Finanțelor Sociale*, d. 86/1936, f. 36.
33. LĂZĂRESCU Marinela. *Situația din Basarabia din anii 1921, 1940, 1941 reflectată în rapoartele Armatei Române*. În: *Cohorta*, nr. 1, 2022, p. 81.
34. GIURCĂ Ion, CORCIU Liviu. *Participarea structurilor armate române la Serbările încoronării de la Alba-Iulia și București, 15–17 octombrie 1922. Documente*, București: Editura Militară, 2022, doc. 83, p. 76-78.
35. Generalul V. Rudeanu. În: *Moldova de la Nistru*. Revista ilustrată scrisă pe înțelesul poporului pentru popularizarea literaturii și tuturor științelor din Basarabia, susținută de „Cercul Moldovenesc” din Chișinău /sub conducerea unui Comitet; dir.- administrator: Dimitrie V. Păun, dir.-lit. Iorgu Șt. Tudor., (Hotel Suisse, bd. Alexandru cel Bun, colț cu strada Gogol) (Chișinău), an. 6, nr. 6-10, 1926, p. 41.
36. RUDEANU V. *Memorii din timpuri de pace și de război. 1884–1929*, București: Cavallioti, 2005, p. 286-287.
37. De la Comisariatul superior al Basarabiei. În: *România Nouă* (Chișinău), an. III, nr. 22 (419), 31 ianuarie 1927, p. 3.
38. ANA, DGAN, F. 11, inv. 3, d. 141, f. 3.
39. ANA, DGAN, F. 1404, inv. 1, d. 1453, f. 2.
40. *Ibidem*, d. 942, f. 104.
41. *Ibidem*, d. 1453, f. 5 v.
42. *Ibidem*, d. 844, f. 209.
43. *Ibidem*, d. 407, f. 20, 55.
44. *Ibidem*, d. 844, f. 282 v.
45. *Diverse*. În: *România Nouă* (Chișinău), an. IV, nr. 24(412), 2 februarie 1927, p. 3-4.
46. ANA, DGAN, F. 1404, inv. 1, d. 844, ff. 2, 3, 24, 85, 510, 527.
47. *Ibidem*, d. 407, f. 245.
48. ANA, DGAN, F. 1404, inv. 1, d. 6 (V), f. 776 v.
49. *Ibidem*, F. 723, inv. 1, d. 30, f. 67.
50. XENOFONTOV Ion Valer. *Activitatea Uzinei Electrice din Chișinău în perioada interbelică*. În: *Akados*. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, nr. 2(69), 2023, p. 98.

51. ANA, DGAN, F. 1404, inv. 1, d. 1453, f. 11-12.
52. *Ibidem*, d. 844, ff. 542-542 v.
53. *Expunerea situației județului Lăpușna pe anul 1930 și pe primul trimestru al anului 1931*. În: *Buletinul Oficial al județului Lăpușna*, an. 4, nr. 24, 1931, p.5.
54. ANA, DGAN, F. 1404, inv. 1, d. 407, ff. 246,250.
55. *Anuarul Orașului Chișinău și al județelor din Basarabia și cu Calendarul pe anul 1924 = Адресно-Справочная книга „Весь Кишинев” с уездами Бессарабии и Календарь на 1924 год*, Chișinău: Editura „Ș. Șapoșnik” (str. Sinadino, 45), 1924, p.7.
56. *Cercul Militar din Chișinău. Arhitect Emil Guneș*. În: *Arhitectura* (București), ianuarie–martie 1939.
57. Liliana CONDRATICOVA, *Redescoperind Chișinăul, pe urmele lui Alexandru Marghiloman*. În: *Dialogica*. Supliment, nr. 1, 2022, p.142.
58. *Cronică*. În: *Renașterea Moldovei*, an. 1, nr. 1, 1 aprilie 1920, p. 44.
59. *Colaboratorii noștri*. În: *Moldova de la Nistru*, an. 6, nr. 6-10, 1926. p. 51.
60. Constantin Brăescu, *Ordin către Armata Republicii Moldovenești*. În: *Moldova Militară*, 29 martie 1918, p. 1.
61. ANR, F. Fundația Culturală regală Căminele Culturale, d. 2198, f. 31, 36-37.
62. Vizita D-lui Prof. D. Gusti la Chișinău. În: *Sociologie Românească* (București), an. I, nr. 4, aprilie 1936, p. 24-25.
63. Petre Ștefănuță, *Palat Cultural sau Palat Administrativ?* (în chestiunea Palatului Cultural din Chișinău). În: *Sociologie Românească* (București), an. 7, nr. 10, octombrie 1938, p. 70.
64. *Telegramă*. În: *Luminătorul*, 1938, an. 31, nr. 11, p. 630.
65. ANR, F. Fundația Culturală regală Căminele Culturale, d. 2198, f. 64.
66. ANR, F. Casa Regală. Miscilane 1920–1943, d. 156, f. 8.
67. ANR, F. Casa Regală. Miscilane 1920–1943, d. 329, f. 55 v.
68. *Colecția foto Iurie Cojocaru*.
69. *Biblioteca Națională a Republicii Moldova*. Diponibil: <http://www.moldavica.bnrm.md/biblielmo?site=localhost&a=p&p=about&c=cartipost&l=ro&w=utf-8>
70. *Muzeul Militar al Armatei Naționale a Republicii Moldova*.

Anexe

Surse iconografice

Situația probabilă a forțelor bolșevice, martie 1922.

Sursă: [66, f. 8].

Comuniști din organizația de spionaj militar arestați de Subinspectoratul General de Siguranță din Basarabia. De la stânga la dreapta: Nicolae Ianowschi, Nicolae Zapleșnai, Clara Zilberman, Simion Tzențer, Haim Gherovitz.

Sursă: [67, f. 55 v].

Militari pe str. Carol I, 1939.

Sursă: [68].

Cercul Militar.

Sursă: [69].

„Basarabia Militară”.

Sursă: [70].

Date despre autor:

Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: ionx2005@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-5993-1235

Prezentat la 04.12.2023